

Piotr Zbigniew Pomianowski

Początki polskiego
czasopiśmiennictwa
prawniczego

Seria pierwsza „Themis Polskiej”

Warszawa 2015

Spis treści

Wykaz skrótów	8
Od autora.....	9
Rozdział I. Zagadnienia wprowadzające	11
1. Stan badań i zakres pracy	11
2. System prawny Królestwa Kongresowego	14
3. Polska kultura prawna doby Królestwa Kongresowego	18
4. Europejskie czasopiśmiennictwo prawnicze w pierwszej połowie XIX w.	21
5. Początki polskiego czasopisma prawniczego	34
Rozdział II. Geneza „Themis Polskiej”	47
1. Założenie „Themis Polskiej”	47
2. Program pisma.....	48
Rozdział III. Ludzie związani z „Themis Polską”	57
1. Pomysłodawcy i organizatorzy	57
2. Redakcja	58
3. Autorzy opublikowanych prac	69
4. Dystrybutorzy	72
5. Prenumeratorzy	73
Rozdział IV. Organizacja procesu wydawniczego.....	75
1. Drukarnia Gałęzowskiego	75
2. Promocja	77
3. Kwestia wynagrodzeń.....	78
4. Cena prenumeraty	80
5. Szata zewnętrzna.....	81
6. Daty wyjścia kolejnych poszytów	83
7. Zasięg	84
8. Kwestia cenzury	85
Rozdział V. Analiza zawartości czasopisma z użyciem metod ilościowych.....	87
1. Gałęzie nauk prawnych omawiane na łamach „Themis Polskiej”	87
2. Przedruki	96
3. Cytowania	100
4. Rekomendowana literatura.....	102

Rozdział VI. Odzwierciedlenie nurtów w myśli prawniczej wśród publicystów „Themis Polskiej”	105
1. Nurt prawa natury	105
2. Wczesna egzegeza	109
3. Szkoła historyczna	113
4. Szkoła filozoficzna	120
5. Podsumowanie	131
Rozdział VII. Historia prawa na łamach „Themis Polskiej” ...	133
1. Stosunek do staropolskiej kultury prawnej	133
2. Znaczenie prawa rzymskiego	137
3. Spór o status Korektury pruskiej i Statutu litewskiego	144
4. Znaczenie historii prawa	147
5. Podsumowanie	149
Rozdział VIII. Publikacje poświęcone organizacji wymiaru sprawiedliwości	151
1. Postępowanie kasacyjne	151
2. Problematyka sporów kompetencyjnych	166
3. Problematyka sądownictwa administracyjnego	170
4. Podsumowanie	172
Rozdział IX. Publikacje poświęcone prawu karnemu	175
1. Wstęp	175
2. Problematyka dotycząca przestępstwa	176
3. Problematyka dotycząca kary	186
4. Procedura karna	200
5. Podsumowanie	204
Rozdział X. Publikacje poświęcone prawu cywilnemu	207
1. Wstęp	207
2. Prawo osobowe i rodzinne	209
3. Prawo rzeczowe	214
4. Zobowiązania	218
5. Prawo spadkowe	224
6. Prawo handlowe	235
7. Postępowanie cywilne	236
8. Podsumowanie	249
Zakończenie	251
1. Obraz kultury prawnej Królestwa Kongresowego w świetle „Themis Polskiej”	251
2. „Themis Polska” na tle europejskim	252
3. Legenda „Themis Polskiej”	254
4. Znaczenie „Themis Polskiej” dla rozwoju polskiej kultury prawnej ...	256
Bibliografia	259

Rozdział I

Zagadnienia wprowadzające

1. Stan badań i zakres pracy

Rola periodyków naukowych w rozwoju poszczególnych dziedzin wiedzy jest nie do przecenienia, a opracowanie dziejów czasopism dotyczących danej dyscypliny jest niezbędne dla poznania jej historii. Tymczasem, pomimo że tradycja rodzimych badań historycznoprawnych liczy sobie co najmniej dwa stulecia, rozwój polskich periodyków prawniczych zbadany jest wciąż w sposób niewystarczający. Wprawdzie Stanisław Milewski i Adam Redzik podjęli niedawno próbę stworzenia syntezy historii czasopiśmiennictwa prawniczego w Polsce od jego początków do drugiej wojny światowej¹, jednak ich praca ma, zasadniczo, charakter leksykonu-kompedium, co jest naturalną konsekwencją niedostatku opracowań monograficznych.

W niewielkim stopniu interesowali się bowiem tą problematyką historycy prawa, zaś historycy prasy praktycznie ją pomijali². Odnotujemy

1 S. Milewski, A. Redzik, *Themis i PHEME. Czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 r.*, Warszawa 2011.

2 Do wyjątków należy Danuta Hombek, która omawiając działalność edytorską Tadeusza Podleckiego jeden rozdział swej pracy poświęciła „Seryarzowi projektów do prawa...”. *Wydawnictwa warszawskie Tadeusza Podleckiego w świetle publikacji reklamowych z lat 1785–1794*, Kielce 1997.

przy tym istnienie stosunkowo obszernej – i przy tym wcale nie najnowszej – literatury dotyczącej dziewiętnastowiecznej prasy medycznej³ i technicznej⁴.

Celem niniejszego opracowania jest więc wypełnienie – choć w pewnym tylko stopniu – istniejącej luki: zaprezentowanie serii pierwszej „Themis Polskiej”, wychodzącej w Warszawie w latach 1828–1830⁵. Wybór pisma nie był przypadkowy – było ono pierwszym polskojęzycznym czasopismem o aspiracjach naukowych, w niemałym stopniu zresztą spełnionych. Ogłoszone w niej prace z jednej strony były istotne dla rozwoju polskiej kultury prawnej, z drugiej zaś – są bezcennym świadectwem tej kultury.

Publikacje z „Themis Polskiej” były wielokrotnie cytowane i omawiane przez kolejne pokolenia polskich prawników. Przez dziesięciolecia traktowano je jako element aktualnej doktryny prawnej. Całkowicie utraciły znaczenie praktyczne dopiero po derogacji aktów prawnych obowiązujących przed powstaniem listopadowym, co nastąpiło ostatecznie po II wojnie światowej.

Wprawdzie już ponad sto lat temu próbowano zaprezentować historię pisma, jednak ówczesne teksty miały wyłącznie charakter przyczynkowski⁶. Współcześnie tematykę związaną z „Themis Polską” podejmowali Wojciech Witkowski i Stanisław Milewski. Pierwszy z wymienionych zajął się pismem przy okazji opracowywania biografii dwóch spośród jego redaktorów: Aleksandra Thisa i Jana Kantego Wołowskiego. Przeanalizował on wnikliwie teksty obu autorów opublikowane na łamach

3 Np. T. Ostrowska, *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w XIX wieku (1800–1900). Zarys historyczno-bibliograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.

4 Np. J. Pazdur, *Początki polskiego czasopiśmiennictwa technicznego do 1830 r.*, Warszawa 1975. Na zaniedbanie tematyki polskiego czasopiśmiennictwa prawniczego zwróciła ostatnio uwagę Marzenna Paszkowska we wstępie do pracy, która podobnie jak niniejsza, próbuje tę lukę wypełnić: *Nauka prawa karnego w środowisku „Gazety Sądowej Warszawskiej” (1873–1918)*, Warszawa 2010, s. 20.

5 „Themis Polska. Pismo nauce i praktyce prawa poświęcone”, T. I–VIII, Warszawa 1828–1830.

6 K. Dunin, *Themis Polska – pismo nauce i praktyce prawa poświęcone*, GSW 1902, nr 30–40, s. 614 i n.; A. Rembowski, *Nasze czasopisma prawne*, „Biblioteka Umiejętności Prawnych”, seria III, z. 22–23, Warszawa 1879, s. 1–3; S. Posner, „Themis Polska” wskrzeszenie, GSW 1905, nr 33, TPseria2, t. I, s. 524–530; H. Eile, *Prasa warszawska i jej współczesna ocena*, Warszawa 1929, s. 12.

periodyku⁷. Z kolei Stanisław Milewski poświęcił „Themis Polskiej” wiele interesujących tekstów popularyzatorskich: w pierw cykl artykułów w „Gazecie Prawniczej”⁸, następnie na łamach „Palestry”⁹, zaś ostatnio zaprezentował interesujące nas pismo we wspomnianej już książce napisanej wraz z Adamem Redzikiem¹⁰. Ponadto sześć artykułów dotyczących „Themis Polskiej” napisał autor niniejszego opracowania¹¹.

- 7 W. Witkowski, *Aleksander This i Jan Kanty Wołowski. Wybitni prawnicy Królestwa Polskiego*, Lublin 2001 (szczególnie rozdział III). Problematykę związaną z „Themis Polską” podejmował też Wojciech Witkowski w licznych artykułach naukowych: Idem, *Dyskusja o jursprudencji wśród prawników Królestwa Polskiego*, [w:] *Prawo wczoraj i dziś: studia dedykowane profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej*, G. Bałtruszajtys (red.), Warszawa 2000; Idem, *Nowe pokolenie prawników Królestwa Polskiego I połowy XIX wieku*, „Rejent” 2000, nr 4; Idem, „Themis Polska” – *die erste polnische Rechtszeitschrift (1828–1830)*, [w:] *Juristische Zeitschriften in Europa*, Th. Simon, M. Stolleis (red.), Frankfurt am Main 2006; Idem, *Prawnicy Królestwa Polskiego – Aleksander This i Jan Kanty Wołowski*, [w:] *Przez tysiąclecia – państwo, prawo, jednostka: materiały ogólnopolskiej konferencji historyków prawa, Ustroń 17–20 września 2000 r.*, A. Lityński i M. Mikołajczyk (red.), t. 1, Katowice 2001, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” nr 1974; Idem, *Szczytna prudenta godność – „Themis Polska” i twórczość w niej Aleksandra Thisa*, [w:] *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, t. IX, cz. 2, Łódź 2006; Idem, *August Heylman polskim prekursorem nauki administracji w II połowie XIX stulecia*, [w:] *Vetera novis augere: studia i prace dedykowane Profesorowi Waclawowi Uruszczakowi*, S. Grodziski (red.), t. II, Kraków 2010.
- 8 S. Milewski, *Trzydzieści poszytów „Themis Polskiej”*, „Gazeta Prawnicza” 1976, nr 22–23, 1977, nr 1, 3, 5.
- 9 S. Milewski, *Historia czasopiśmiennictwa prawniczego – cykl artykułów*, „Palestra” 2002–2003; ponadto: Idem, *Pisma Temidy*, „Rzeczpospolita” 2000, nr 96 (5566), s. C3; Idem, *Od czasopism uczonych do annałów Rosbierskiego*, „Gazeta Prawnicza” 1976, nr 1, s. 6–7, również: Idem, *Początki czasopiśmiennictwa prawniczego w Polsce*, „Państwo i Prawo” 1979, nr 12. Późniejsze prace powtarzają w znacznym stopniu wcześniejsze ustalenia.
- 10 S. Milewski, A. Redzik, *Themis i PHEME. Czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 r.*, Warszawa 2011.
- 11 P. Pomianowski, *Dyskusja w środowisku „Themis Polskiej” nad przywróceniem trybu kasacyjnego w sądownictwie najwyższym Królestwa Polskiego (1828–1830)*, „Zeszyty Prawnicze” 2008, nr 8.2, s. 119–147; Idem, *Seria pierwsza „Themis polskiej” jako pismo poświęcone praktyce prawa*, „Studia Iuridica” 2009, t. L, s. 135–143; Idem, *Ochrona własności na wypadek śmierci. Spór o kształt prawa spadkowego Królestwa Kongresowego*, „Studia Iuridica” 2010, t. LII, s. 115–127; Idem, *Główne nurty ideologiczno-metodologiczne w środowisku warszawskich prawników przed wybuchem powstania listopadowego*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, nr 11.4, s. 405–415; Idem, *Themis Polska. Pierwsze polskie czasopismo prawnicze*, „Acta historico-iuridica Pilsnensia” 2009–2010, s. 254–263. Idem, *Kwestia naukowości pierwszych polskich czasopism prawniczych*, tekst złożony do druku w „Krakowskich Studiach z Historii Państwa i Prawa”. Fragmenty tych artykułów zostały włączone do tekstu niniejszej książki.

Na wstępie dodać należy, że przyjąłem, iż publikacje należące do polskiego czasopiśmiennictwa prawniczego spełniają trzy warunki. Pierwszy: wchodzi w zakres denotacji pojęcia „prasa”, które zgodnie z definicją ustawową oznacza „publikacje periodyczne, które nie tworzą zamkniętej, jednorodnej całości, ukazujące się nie rzadziej niż raz do roku, opatrzone stałym tytułem albo nazwą, numerem bieżącym i datą”¹². Drugi: mają charakter prawniczy, a zatem związane są z działalnością prawników, czyli specjalistów w dziedzinie prawa. Trzeci: są polskie. Ten ostatni warunek sprawia istotny problem, gdyż niemożliwe jest jego jednoznaczne zdefiniowanie. Nie można bowiem przyjąć, że polskie jest to, co powstało na ziemiach polskich, ponieważ wskazanie granic tych ziem w badanej epoce jest niewykonalne. Natomiast stwierdzenie, że polskie są tylko te czasopisma, które wydrukowano po polsku, prowadziłoby do zbyt dalekiego zawężenia obszaru badawczego – aż do początków XIX w. wielu uczonych Polaków posługiwało się w swoich publikacjach łaciną. Nie zmienia to faktu, że kryterium języka uznać wypada za doniosłe i tylko wyjątkowe okoliczności mogą uzasadnić uznanie, że czasopismo obcojęzyczne należało do polskiej kultury prawniczej.

2. System prawny Królestwa Kongresowego

Różnorodność systemu prawnego, w którym funkcjonowali twórcy pisma, była rezultatem procesów historycznych zachodzących na centralnych ziemiach polskich pomiędzy upadkiem Pierwszej Rzeczypospolitej a Kongresem Wiedeńskim.

Formalnie Królestwo Polskie było monarchią konstytucyjną trwale połączoną z Cesarstwem Rosyjskim. Status Królestwa w świetle prawa międzynarodowego publicznego, jak i charakter unii z Rosją do dziś nastroczają problemów definicyjnych¹³. Władza wykonawcza w Królestwie

12 Definicja z art. 7 ustawy z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe.

13 Np. L. Mażewski, *Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie z punktu widzenia prawa międzynarodowego*, „Państwo i Prawo” 2014, nr 2, s. 61–70.

skupiała się w osobie Króla, który (wraz z Radą Stanu) dysponował również wyłączną inicjatywą ustawodawczą. Jednakże do wprowadzenia zmian w wielu dziedzinach prawa konieczna była zgoda reprezentacji narodowej (Izby Poselskiej i Senatu), przy czym izba niższa pochodziła ze stosunkowo demokratycznych wyborów¹⁴. Funkcjonowało niezawisłe sądownictwo¹⁵.

Publikacje z „Themis Polskiej” koncentrowały się przede wszystkim na prawie sądowym, dlatego też na nim skupimy tutaj uwagę. Ograniczymy się jednak do prawa cywilnego i karnego, tak materialnego, jak i procesowego, ponieważ to tych właśnie dziedzin dotyczyła przeważająca większość dogmatycznych prac opublikowanych na łamach „Themis Polskiej”.

W prowincjach Prusy Południowe i Prusy Nowowschodnie, utworzonych przez Prusy z ziem zagarniętych w II i III rozbiórce, obowiązujące polskie prawo prywatne zostało faktycznie zepchnięte do rangi prawa subsydiarnego poprzez nadanie mocy obowiązującej Landrechtowi, odpowiednio w latach 1794¹⁶ i 1797¹⁷. W Prusach Południowych znaczenie praw prowincjonalnych, czyli staropolskich było – z formalnego punktu widzenia – bardzo duże, w Prusach Nowowschodnich istotne, ale ograniczone tylko do określonych dziedzin. Podobnie rzecz się miała w zaborze austriackim, gdzie nieskodyfikowane staropolskie prawo cywilne w 1798 r. zastąpił Kodeks Zachodniogalicyski¹⁸, a następnie w 1812 r. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch¹⁹. W 1797 r. w Galicji Zachodniej weszła w życie Ustawa Karna Zachodniogalicyska (*Strafgesetzbuch für Westgalizien*²⁰, która w 1804 r. została zastąpiona przez Franciscanę (*Gesetzbuch über Verbrechen und Schwere Polizey-Uebertretungen*)²¹.

14 Szerzej: M. Mycielski, *Rząd Królestwa Polskiego wobec sejmików i zgromadzeń gminnych 1815–1830*, Warszawa 2010.

15 H. Izdebski, *Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego z 1815 r.*, [w:] *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, M. Kallas (red.), t. I, Warszawa 1990, s. 185–232.

16 J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe. 1793–1806*, Wrocław 1957, s. 126.

17 J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie (Neuostpreussen) 1795–1806*, Poznań 1963, s. 202; HPPP, t. III, s. 26.

18 HPPP, t. III, s. 749–750.

19 HPPP, t. III, s. 752.

20 HPPP, t. III, s. 780.

21 HPPP, t. III, s. 782–783.

Postępowanie cywilne w zaborze pruskim zostało zawarte w Powszechnej ordynacji sądowej dla Państw Pruskich z 1793 r.²², zaś na ziemiach zagarniętych przez Austrię w III rozbiórce – w Powszechnej ustawie sądowej dla Galicji Zachodniej, obowiązującej od 1 maja 1797 r.²³

Z kolei w Prusach Południowych proces karny uregulowała ordynacja z 1717 r., a w Prusach Nowoschodnich przepisy Landrechtu Wschodniopruskiego²⁴. Obie kodyfikacje zostały następnie zastąpione przez Pruską ordynację kryminalną z 1805 r.²⁵ Na ziemiach zagarniętych przez Austrię w III rozbiórce proces karny regulowała część druga wspomnianej już Zachodniogalicyskiej ustawy karnej z 1796 r.²⁶, zastąpiona następnie przez odpowiednie fragmenty Franciscany. A zatem w ciągu zaledwie kilku lat doszło do prawie pełnej derogacji staropolskiego prawa sądowego – celem tych działań była unifikacja nowych nabytków terytorialnych z pozostałymi ziemiami obydwu monarchii.

Jesienią 1806 r. na znajdujące się pod panowaniem pruskim ziemie polskie wkroczyły wojska napoleońskie. Ustanowiona przez Cesarza Francuzów Komisja Rządząca początkowo zadecydowała o przywróceniu staropolskiego prawa prywatnego i karnego z pozostawieniem przepisów pruskich jako posiłkowych²⁷, zaś w zakresie procedury cywilnej wprowadziła wzorowane głównie na ustawodawstwie pruskim „Urządzenie skrócone postępowania cywilnego”²⁸. Procedurę karną nadal regulowała Pruska ordynacja kryminalna z 1805 r. Pokój w Tylży z 1807 r. określił granice nowego tworzy – Księstwa Warszawskiego, utworzonego ze wszystkich ziem zagarniętych przez Prusy w czasie rozbiorów za wyjątkiem Pomorza Gdańskiego, Warmii i Okręgu Białostockiego. Dnia 1 maja 1808 r. na obszarze Księstwa nadano moc obowiązującą Kodeksowi Napoleona²⁹. W tym samym czasie wprowadzono *Code de procédure civile*, francuską procedurę cywilną³⁰. Wiosną roku 1809 sejm uchwalił wprowadzenie francuskiego kodeksu

22 HPPP, t. III, s. 645.

23 HPPP, t. III, s. 768.

24 HPPP, t. III, s. 668–669.

25 HPPP, t. III, s. 670.

26 HPPP, t. III, s. 789.

27 W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964, s. 40–41 i 273; HPPP, t. III, s. 131 i 159.

28 HPPP, t. III, s. 153, W. Sobociński, *Historia ustroju...*, s. 259.

29 HPPP, t. III, s. 133, W. Sobociński, *Historia ustroju...*, s. 199.

30 HPPP, t. III, s. 153, W. Sobociński, *Historia ustroju...*, s. 40.

handlowego³¹. W zakresie prawa karnego uchwała sejmowa z 1809 r., a także praktyka prowadziły do wzrostu znaczenia formalnie subsydiarnych przepisów Landrehtu³².

Jesienią 1809 r. do Księstwa przyłączono Galicję Zachodnią oraz niewielkie fragmenty tzw. Starej Galicji (cyrkuł zamojski i Podgórze). Dnia 15 sierpnia 1810 r. rozciągnięto na ten obszar moc obowiązującą Kodeksu Napoleona³³. Pozostawiono natomiast w mocy Franciscanę³⁴. A zatem w zakresie prawa karnego kraj był podzielony na część popruską i poaustriacką. Podział ten przetrwał znacznie dłużej niż samo Księstwo Warszawskie, któremu położył kres Kongres Wiedeński. Zaznaczyć przy tym należy, że obie procedury zaborcze zostały znacząco zmodyfikowane (wprowadzenie ustności i publiczności rozprawy oraz pewnych gwarancji prawa do obrony)³⁵.

Prawne dziedzictwo po wszystkich trzech rządzących na centralnych ziemiach mocarstwach (Prusach, Austrii i Francji) pozostało w mocy jako system prawny podporządkowanego Rosji Królestwa Kongresowego. Trudno mówić o jakiegokolwiek rusyfikacji prawa sądowego w pierwszym piętnastoleciu jego istnienia. Wręcz przeciwnie, myślano wówczas o zastąpieniu opisanej powyżej mozaiki prawnej przez kodyfikację narodową. Owo zamierzenie udało się zrealizować tylko w części. W 1818 r. wprowadzono oparty na wzorach austriackich Kodeks Karzący Królestwa Polskiego. Zmodyfikowano ponadto księgę pierwszą Kodeksu Napoleona, nadając nowej ustawie tytuł: Księga Pierwsza Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego. Pozostałe dwie księgi *Code Civil* – choć częściowo znowelizowane – pozostały w mocy. Szczególnie istotne były zmiany uregulowań dotyczących hipoteki, których dokonano w 1818 i 1825 r.³⁶ Jednocześnie obowiązywał francuski kodeks handlowy i kodeks procedury cywilnej³⁷. Postępowanie karne w północno-zachodniej części kraju regulowała nadal Pruska ordynacja kryminalna,

31 W. Sobociński, *Historia ustroju...*, s. 39. A. Klimaszewska, *Code de commerce – francuski kodeks handlowy z 1807 r.*, Gdańsk 2011, s. 180.

32 W. Sobociński, *Historia ustroju...*, s. 274.

33 HPPP, t. III, s. 133, W. Sobociński, *Historia ustroju...*, s. 199, p. 3.

34 W. Sobociński, *Historia ustroju...*, s. 276; w tym przypadku nie było mowy o przywróceniu praw staropolskich i jedynie subsydiarnym stosowaniu Franciscany, jak to miało miejsce w przypadku Landrehtu – *ibidem*, przypis 10.

35 HPPP, t. III, s. 164–165.

36 HPPP, t. III, s. 494–498 i 509.

37 Omówienie zmian w postępowaniu cywilnym: HPPP, t. III, s. 517–522.

a w południowo-wschodniej proceduralna część Franciscany. Podkreślić przy tym należy, że obce kodyfikacje często nie miały urzędowych tłumaczeń na język polski³⁸.

3. Polska kultura prawna doby Królestwa Kongresowego

Naszkiecowane powyżej procesy pociągały za sobą głębokie przemiany w kulturze prawnej. Prawo Rzeczypospolitej szlacheckiej miało charakter stanowy, podobnie jak systemy prawne państw zaborczych. Jednak zarówno w okrojonej Rzeczypospolitej doby Sejmu Wielkiego, jak i w ościennych mocarstwach wprowadzano reformy, które w pewnym zakresie zacierają bariery stanowe (zawarte w Ustawie o miastach królewskich z 18 kwietnia 1791 r. uprawnienie szlachty do wykonywania profesji handlowych i mieszczan do nabywania dóbr ziemskich, jednolite sądy kryminalne wprowadzone w Galicji³⁹ i w zaborze pruskim⁴⁰, ograniczanie sądownictwa dominialnego – tak w Rzeczypospolitej w dobie reform, jak i w zaborach pruskim i austriackim).

Jednak wprowadzenie do Księstwa Warszawskiego ustawodawstwa francuskiego opartego na zasadzie równości wobec prawa, a co za tym idzie – zaprowadzenie prawa sądowego niezającego podziałów stanowych, było zmianą fundamentalną⁴¹. Choć po klęsce Napoleona nowo utworzone Królestwo Polskie dostało się pod władzę Rosji, której prawo sądowe miało charakter stanowy, w Kongresówce utrzymał się system prawa powszechnego⁴².

Jednocześnie zwrócić trzeba uwagę na wymagania stawiane sędziom i urzędnikom. W czasach staropolskich urzędnikiem ziemskim mógł

38 W odniesieniu do Kodeksu Napoleona patrz: art. 1 Przepisów o mocy obowiązującej Kodeksu Napoleona, DPKW, t. II, s. 84–85; por. też A. Rosner, *Pierwsze polskie tłumaczenia Kodeksu Napoleona*, [w:] K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...*, s. 271 i n.

39 HPPP, t. III, s. 741.

40 J. Wąsicki, *Ziemia polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe...*, s. 122.

41 Choć nie oznaczało to bynajmniej zniesienia stanów na płaszczyźnie prawa politycznego, o stosunkach ekonomicznych nie wspominając.

42 A. Rosner, *Nowe technologie w kształtowaniu postaw społecznych wobec prawa. Prasa Księstwa Warszawskiego w służbie propagandy*, [w:] *Prawo wobec nowoczesnych technologii*, P. Girdwoyń (red.), Warszawa 2008, s. 14–15.

zostać szlachcic osiadły w obszarze jurysdykcji danego urzędu, który cieszył się dobrą sławą (tzn. nie ciążył na nim wyrok infamii ani banicji) i był dorosły (zasadniczo ukończył 24 lata, przy czym wymóg ten nie był nazbyt restrykcyjnie przestrzegany). Obowiązywał zakaz łączenia dwóch urzędów w jednej ziemi. Nie wymagano wykształcenia prawniczego, bo i brakowało studiów z zakresu prawa ziemskiego. Atutem przy nominacjach urzędniczych (które często poprzedzały wybory) było jednak doświadczenie kandydata (np. gdy sędziemu grodzkiemu powierzano funkcję członka sądu ziemskiego)⁴³. Z pełnieniem ziemskich urzędów sądowych nie łączyły się żadne wynagrodzenia wypłacane z kasy państwowej, sędziowie dzielili się jednak opłatami i karami wnoszonymi przez strony⁴⁴.

Inaczej rzecz się miała w Prusach i w Austrii. Jeszcze w latach osiemdziesiątych XVIII w. wprowadzono w Galicji regulacje, zgodnie z którymi kandydat na sędziego musiał legitymować się dyplomem ukończenia studiów prawniczych na którymś z austriackich uniwersytetów, praktyką sądową i zdaniem egzaminem przed Sądem Apelacyjnym we Lwowie. Z racji pełnienia urzędu sędziego pobierał pensję, która miała gwarantować jego niezawisłość⁴⁵. Także monarchia pruska opłacała swoich urzędników, a od kandydatów na urzędy wymagała odpowiednich kwalifikacji⁴⁶. W obu państwach służbę urzędniczą traktowano jako zawód, a nie jako dodatkową działalność uboczną właścicieli ziemskich.

Obowiązujące w Księstwie Warszawskim wymogi stawiane sędziom (wykształcenie, egzamin), a jednocześnie przyznanie poważnej części urzędników pensji oraz – co do zasady – odejście od ich wyborów, nie były więc na centralnych ziemiach polskich rewolucją. Istotną zmianą było to, że zawodowi urzędnicy zaczęli wykonywać swoje zadania w języku polskim. Istnienie w Księstwie Warszawskim, a następnie w Królestwie Kongresowym pokaźnej liczby etatów urzędniczych było przy tym czynnikiem umożliwiającym rozwój polskiej inteligencji, do której zaliczali się także redaktorzy „Themis Polskiej”. Bez wytworzenia się tej warstwy, powstanie periodyków naukowych byłoby o wiele trudniejsze, o ile w ogóle możliwe.

43 A. Moniuszko, *Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie*, Warszawa 2013, s. 118 – 127.

44 *Ibidem*, s. 150–159.

45 HPPP, t. III, s. 746–747.

46 J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe...*, s. 131.

Dla rozwoju tej grupy kluczowe znaczenie miało funkcjonowanie przez przeszło ćwierć wieku Szkoły Prawa (początkowo samodzielnie, następnie w ramach Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego). Powstanie w Księstwie Warszawskim instytucji kształcącej urzędników sądowych stało się koniecznością wobec wprowadzenia francuskiego ustawodawstwa cywilnego, które istotnie różniło się zarówno od praw staropolskich, jak i zaborczych. Problem pogłębiał brak urzędowego tłumaczenia trzech obowiązujących na ziemiach polskich napoleońskich kodeksów.

Szkoła prawa (przekształcona następnie w wydział uniwersytetu) przez cały okres swojego istnienia miała przede wszystkim charakter jednostki dydaktycznej. Dyskusje naukowe ogniskowały się wówczas raczej w Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk. Nie sprzyjało to wykształceniu się z grona dydaktyków wydziału zwartego środowiska naukowego.

Utworzenie studiów prawniczych o profilu praktycznym (obejmującym obowiązujące prawo państwowe, a nie tylko rzymskie i kanoniczne), miało duże znaczenie dla rozwoju polskiej kultury prawnej, zwłaszcza że zgodnie z założeniami przyjętymi jeszcze w dobie Księstwa Warszawskiego, to właśnie spośród absolwentów stołecznej *Almae Matris* mieli się rekrutować urzędnicy państwowi. Podkreślić należy, że we francuskich uczelniach epoki napoleońskiej (na których wzorowano się w Warszawie) kładziono nacisk nie tylko na przekazanie studentom określonego *quantum* wiedzy (*l'instruction*), ale przede wszystkim na ich wychowanie obywatelskie i kształtowanie ich umysłów w nowym duchu (*la formation*)⁴⁷. To, że jeszcze w drugiej połowie XIX w. Królestwo Polskie miało system prawny w znacznym stopniu odrębny od Cesarstwa Rosyjskiego, można – w istotnej mierze – uznać za zasługę kadr wykształconych na warszawskiej uczelni⁴⁸.

Kreśląc obraz kultury prawnej Królestwa Polskiego, nie można zapominać o realiach politycznych. Niezwykle – jak na owe czasy – liberalna

47 B. Leśnodorski, *Szkoła Prawa i Nauk Administracyjnych w Księstwie Warszawskim*, [w:] B. Leśnodorski, W. Sobociński, J. Sawicki, *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1963, s. 26.

48 A. Rosner, *Dzieje Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1808–1831*, [w:] *Zarys dziejów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. 1808–2008*, G. Bałtruszajtys (red.), s. 17–56; tam też dalsza literatura.

konstytucja zawierała katalog praw obywatelskich (m.in. szczególnie istotną w kontekście niniejszej pracy gwarancję wolności druku, jakkolwiek funkcjonowała cenzura rewencyjna). Niemniej jednak prawa te często nie były przestrzegane, zaś rola przedstawicielstwa narodowego ulegała marginalizacji. Natomiast kluczowe pozycje zajęły pozakonstytucyjne ośrodki władzy: naczelny wódz i komisarz cesarski. W latach dwudziestych nieproporcjonalnie szerokie wpływy – w stosunku do kompetencji określonych przez ustawę zasadniczą – uzyskał minister przychodów i skarbu Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki⁴⁹.

4. Europejskie czasopiśmiennictwo prawnicze w pierwszej połowie XIX w.

W XIX w. czasopiśmiennictwo prawnicze rozwijało się w poszczególnych zakątkach Europy w sposób zróżnicowany zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Jego klasyfikacja nie jest więc prosta. Aby jednak podjąć jej próbę, posłużymy się zaproponowanymi przez Thomasa Simona i Michaela Stolleisa dwoma typami idealnymi⁵⁰. Pierwszy z nich to model czasopisma nastawionego na refleksję o charakterze naukowym, którego autorów nie interesuje przyziemne, mechaniczne stosowanie prawa.

Chyba najbardziej znanym propagatorem takiej wizji periodyku prawniczego (nazwijmy go modelem teoretycznym) był Friedrich Carl von Savigny, który w pochodzącym z 1814 r. artykule programowym otwierającym „*Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*” stwierdzał dobitnie, że celem tegoż czasopisma jest „ukierunkowanie wyłącznie na naukę, a szczególnie na aspekt historyczny prawa, gdzie dzięki odpowiedniej metodzie możliwa będzie prawdziwa eksplora-

49 P.M. Pilarczyk, *System Polityczny Królestwa Polskiego (1815–1830). Próba modelu*, [w:] *System polityczny, prawo i konstytucja Królestwa Polskiego 1815–1830. W przededniu dwusetnej rocznicy powstania unii rosyjsko-polskiej*, L. Mażewski (red.), Radzymin 2013, s. 111–114.

50 Th. Simon, M. Stolleis, *Juristische Zeitschriften in Europa*, [w:] *Juristische Zeitschriften in Europa*, Th. Simon i M. Stolleis (red.), Frankfurt am Main 2006, s. 3 i n.